

A nyelvi változatosságnak mint ösztönös nyelvi tapasztalatnak a szerepe a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban

Rezümé A tanulmány a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés kérdéskörével foglalkozik. Beszámol a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzetéről, a helyi magyar közösség oktatástervezési céljairól rövid- és hosszú távon, a folyamatban lévő anyanyelv-oktatási szemléletváltásról és tantárgy-pedagógiai reformról, minek kivitelezése mégsem problémamentes. Szól továbbá arról, hogy a nyelvhasználat (szóbeli és írásbeli) és annak változatossága a mindennapi életünk, a hétköznapi kommunikáció része, vagyis olyan meglévő ösztönös nyelvi tapasztalat, amire az anyanyelvi nevelést építeni lehet és kell.

Резюме Роль і місце досвіду мовної варіативності у процесі вивчення рідної мови у загальноосвітній школі Закарпаття з угорською мовою навчання.

У статті розглянуто стан угорськомовної освіти на Закарпатті, визначено її короткострокові та довгострокові цілі, простежено особливості предметно-педагогічної реформи тощо. Розглядається і питання мовної варіативності, яка є загальновідомим досвідом людини. Але у процесі навчання рідної мови мова як предмет уроку чомусь представляється як однорідне явище. У статті аналізується питання представлення неоднорідності мови і мовлення на уроках рідної мови у загальноосвітніх школах Закарпаття з угорською мовою навчання.

Az anyanyelvi nevelés kérdése az utóbbi évek egyik leginkább érdeklődésre számot tartó tematikája mind a nyelvészet, mind az oktatás, mind a politika részéről a magyar nyelvterület egészén, többségi és kisebbségi helyzetben egyaránt. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzetéről, a helyi magyar közösség oktatástervezési céljairól rövid- és hosszú távon, a folyamatban lévő szemléletváltásról és tantárgy-pedagógiai reformról korábban is részletesen tájékoztatni igyekeztünk (pl. Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c).

A kárpátaljai magyar közösség eddigi lépései és eredményei a kérdésben az alábbiakban foglalhatók össze vázlatosan:

A) Megfogalmazódott az az oktatástervezési cél, miszerint az iskolai anyanyelvi nevelés egyik legfontosabb feladata, hogy felkészítse a tanulókat mindazon nyelvi kihívások megoldására, kezelésére, amelyekkel az iskolában és az iskolán kívül találkozhatnak. Ezért nem mindegy, hogy ezt milyen szemléletben, milyen tudományos kutatási eredmények figyelembevételével, azokra alapozva teszi.

B) A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás a 21. századra is örökölte a szocializmus ideológiájának megfelelő, az egynormájú, felcserélő szemléletű, homogenizálásra törekvő, a nyelvi változatosságot figyelmen kívül hagyó nyelv-szemléletet az iskolákban. Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, tanár.

kutatás bizonyította az effajta szemlélet eredménytelenségét (a kárpátaljai magyar oktatásra vonatkozóan lásd pl. Beregszászi 2004, Beregszászi–Csernicskó 2004a, 2004b, 2007a, 2007b, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Csernicskó szerk. 2003 stb.).

C) A régi tantárgy-pedagógiai szemlélet, a megszokott beidegződések és eredménytelen módszerek azonban a mai napig befolyásolják a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés hatékonyságát is. Elodázhatatlan feladata volt tehát a közösségnek az elmúlt húsz évben bekövetkezett társadalom-politikai és ideológiai változásokat is figyelembe véve, az új nyelvészeti paradigmáknak és azok kutatási eredményeinek leszivárogtatása az oktatásba, mely feladat természetesen magával vonja az anyanyelvi nevelés reformját is.

D) A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás szemléletbeli reformjára tehát, a közösségi hasznosíthatóság érdekében, mindenképp szükség volt. E szemléleti reform lényege, hogy a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás célja az kell legyen, hogy additív, hozzáadó szemléletben tanítsa a tanulók anyanyelvét, a standard nyelvváltozat és használati köre mellett tudatosítsa a helyi nyelvjárási jellegzetességek használati körét, valamint a nyelv változatosságát funkcionális megközelítésben, kontrasztív módszereket alkalmazva. (Vö.: Beregszászi–Csernicskó 2007a, 2007b, Beregszászi 2009). Ennek a szemléletváltásnak a társadalmi, közösségi hozadéka pedig az, hogy a tanulók kommunikatív kompetenciájának szerves részévé válik a beszédhelyzethez automatikusan igazodó (szóbeli és írásbeli) nyelvhasználat képessége. A nyelv használat közbeni alakulásának ténye és alakításának képessége pedig a mindennapi eredményes kommunikáció feltétele.

E) A gyakorlatban tehát egy tantárgy-pedagógiai reform megvalósítása van a kárpátaljai magyar közösségben folyamatban. A reform lépései a *mit?* és a *hogyan?* újragondolása, majd ennek megfelelően az anyanyelvi oktatás tartalmi és stratégiai (problémamegoldó) feltételeinek egyeztetése, az összhang kialakítása oktatástervezési lépések segítségével, illetve a szemléletváltás alapjait jelentő tudományos eredmények beépítése az oktatás folyamatába és mindennapi gyakorlatába.

F) A fent leírt folyamat elméleti hátterét és gyakorlati megvalósíthatóságát öt összetevő befolyásolja: a tudományos alap kutatások megléte, és azok eredményeinek hasznosítása, a tankönyvek, tantervek, oktatási segédletek, módszertani útmutatók készítése az új szemléletnek megfelelően, a magyar szakos tanárképzés színvonala, elméleti és gyakorlati keretei, a szakmai továbbképzések és tudományos konferenciák, valamint a tudományos utánpótlás-nevelés (bővebben lásd Beregszászi 2011b, 2011c).

G) A fent meghatározott összetevők meglétének egyik záloga a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, annak Hodinka Antal Intézetében, valamint Magyar Tanszéki Csoportjában folyó tudományos kutatások és oktatási tevékenység, melynek eredményeként rendelkezésünkre állnak a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait elemző alap kutatások,

új tantervek és új iskolai magyar nyelv tankönyvek születtek a kutatások eredményeinek figyelembe vételével (Magyar nyelv 2005, Kótyuk 2005, Kótyuk 2008, Beregszászi 2010, Beregszászi 2011d), a főiskolán a legmodernebb nyelvészeti paradigmákra alapozó magyar szakos tanárképzés, tanártovábbképzés és utánpótlás-nevelés folyik.

H) Az anyanyelv-oktatási reform azt a hosszabbtávú nyelvtervezési célt szolgálja, hogy a helyi magyar közösség a jövőben is megőrizze identitását, anyanyelvét és kultúráját, aminek egyik feltétele az anyanyelv eredményes használata.

Mint látjuk, a stratégia és annak elemei átgondoltak, kidolgozottak, hatása a kárpátaljai magyar iskolák gyakorlatában már jelentkezik, kivitelezése mégsem problémamentes, melynek egyik lényegi oka és meghatározója abban az egyszerű tényben keresendő, hogy nem vagyunk hajlandóak szembesülni azzal, hogy az oktatás tartalmánál erősebb befolyásoló tényező az oktatás szemlélete. Egyszerűen szólva, az eredménytelenséget és nehézségeket a gyakorlatban könnyebb arra fogni, hogy *nem azt* tanítunk, amit kell, ahelyett, hogy belátnánk: *nem úgy* tanítunk, ahogy kell.

A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés tartalmát több tényező befolyásolja: a kérdés politikai (oktatáspolitikai) töltete, az ukrán állami szabvány elvárásainak való kötelező megfelelés, a hagyomány, mely a magyar nyelvterület egészén a grammatikaközpontú oktatást konzerválja, illetve az aktuális tudományos és tantárgy-pedagógiai trendekhez való illeszkedés igénye. Továbbá az egynormájú, nyelvművelőnek is nevezett előíró szemlélet hatása és napjainkig érvényes utóhatása a kárpátaljai magyar oktatásban fokozottan van jelen.

Mindezek az adottságok eredményezték azt a reformot a kárpátaljai magyar nyelvi nevelésben, ami a hozzáadó szemléletet, a funkcionális és összehasonlító módszerű anyanyelvoktatásra való áttérést sürgeti, az egynormájú szemlélet helyett a nyelvi változatosság tényének figyelembevételét és a nyelvhasználat alapkategóriáit szem előtt tartva.

Tekintsünk most el attól a vitatott kérdéstől, hogy kell-e, érdemes-e grammatikát tanítani az iskolai osztályokban. Fókuszáljunk arra, hogyan tudnánk úgy tanítani, hogy hasznos nyelvhasználati ismeretekkel vétezzük fel a kárpátaljai magyar iskolák tanulóit, vagyis az anyanyelvi nevelés folyamatának egésze során a nyelv és a nyelvhasználat alapvető tulajdonságaiból induljunk ki. A grammatikai ismeretek tanítása pedig kizárólag funkcionális megközelítésben folyjon. Hogy ezt meg tudjuk-e valósítani, az csak szemlélet, hozzáállás kérdése. Valójában mindegy, mit kell tanítanunk. Az számít, hogyan tesszük. És ez rajtunk áll.

Az elmúlt 15 évben a kárpátaljai magyar közösség nyelvészei, kutatói, nyelvi tervezői, oktatáspolitikusai sokat tettek azért, hogy Kárpátalján se álljon meg az idő, a közösség anyanyelvi oktatásának tartalma és módszerei igazodjanak

a kurrens tudományos eredményekhez, hasznosítani tudják az iskolákban a nyelvészetben megjelenő újabb paradigmák hozadékait is.

A fent említett időszakban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, annak Limes, később Hodinka Antal Intézete és Magyar Tanszéki Csoportja számos elméleti és gyakorlati vonatkozású kutatást végzett a kárpátaljai magyar közösség nyelvállapotának nyelvhasználati sajátosságainak vonatkozásában. Mindezt a munkát jelzi és a közösség, illetve a tudományos közvélemény számára hozzáférhetővé teszi az intézetnek és a tanszéknek számos olyan kiadványa, mely a kárpátaljai magyar közösség valós nyelvi, nyelvpolitikai, oktatási, demográfiai stb. helyzetének bemutatásával foglalkozik (Beregszászi–Csernicskó–Orosz 20001, Csernicskó szerk. 2003, Csernicskó szerk. 2010a, 2010b Csernicskó 2004, 2005, 2006, Beregszászi–Csernicskó 2004a, 2004b, Beregszászi–Papp szerk. 2005, Beregszászi–Csernicskó 2006, Csernicskó–Márku szerk. 2007, Karmacsi 2007, Karmacsi–Márku szerk. 2009, Braun–Csernicskó–Molnár 2010 stb.).

Új szemléletben készült iskolai magyar nyelv tanterv (Magyar nyelv, 2005) és ennek megfelelő tankönyvek születtek (Kótyuk, 2005, Kótyuk 2008, Beregszászi 2010, Beregszászi 2011d).

A kárpátaljai magyar iskolák gyakorlatában sokszor mégis állni látszék az idő. Sokszor tűnik úgy, hogy hiába áll rendelkezésünkre az anyanyelv oktatásának egy új, eredményesebb szemlélete a megvalósítást segítő módszertani segédanyagokkal (tanterv, tankönyv) együtt, a valóságban az oktatás régi beidegződései nehezen és/vagy alig változnak. Ennek oka pedig a folyamatban lévő tantárgy-pedagógiai reform lényegének a figyelmen kívül hagyása. Annak negligálása, hogy az elsődlegesebből, a nyelv természetes használatának jellemzőiből kiindulva oktassunk mindent, ami az anyanyelvi óra tananyaga. Nem ártana továbbá egyszer figyelmesen elolvasnia minden az oktatás gyakorlati folyamatában érintettnek (iskolaigazgatónak, tanügyi dolgozónak és elsősorban magyartanárnak), hogy MI A NEVE az állami oktatási dokumentumoktól, szabványoktól kezdve a tankönyvek borítójáig annak az iskolai tantárgynak, amiről jelen esetben is szó van. A tantárgy neve MAGYAR NYELV, nem *Magyar nyelvtan*, nem *A magyar nyelv grammatikája*, nem *Magyar helyesírás*, sem semmi egyéb. Innen már csak egy lépés eljutni annak az elvonatkoztatás eredményeként létrejött szakterminusnak a meghatározásáig, amit *Magyar nyelvnek* nevezünk. A Magyar nyelv szakterminus esetében igen lényeges, hogy elvonatkoztatás eredményeként jött létre, és mindazon nyelvváltozatok és regiszterek összességét jelenti, amit a magyar nyelvterület anyanyelvi beszélői mindennapos interakcióik során használnak. Tehát a Magyar nyelv nem egyenlő sem a nyelv standard változatával, sem annak kodifikált grammatikájával. A magyar nyelv a magyar nyelvhasználók anyanyelve, amit az életben számos társadalmi szintéren és beszédhelyzetekben változatokban és igencsak változatosan használnak. Egy nyelv esetében létének, fejlődésének, megmaradásának legfontosabb feltétele a használat, az, hogy legyenek beszélők,

akik akarják és tudják is használni a nyelvet minél több élethelyzetben (lásd pl. Kontra 2010, Csernicskó szerk 2010a, 2010b Karmacsi 2007). És ettől az elsődleges információtól sem az anyanyelv oktatásának szemlélete, sem kivitelezői, a tanárok nem tekinthetnek el. Mindösszesen ennek az alapvető ténynek az oktatás középpontjába helyezése a legfontosabb feltétele annak, hogy a szemléletváltás a gyakorlatban is működőképes legyen. Minden más tulajdonképpen már ebből következik.

Nem kell mást tennünk az iskolai anyanyelvi nevelés gyakorlatában, mint figyelembe venni azt az alapvető nyelvi (nyelvészeti) tényt, hogy minden nyelv változatos és változatokban él. Ez a tény tulajdonképpen a nyelvhasználatban jelentkező változatosság oka. Ez általános nyelvészeti axióma, egy elméleti alaptétel, amit a gyakorlatban az élőnyelvi, szociolingvisztikai, dialektológiai, kétnyelvűségi kutatások eredményei bizonyítanak.

A feladatunk csupán annyi, hogy tartsuk szem előtt ezt az elméleti alaptételt a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás tananyagának tanításakor 5.-től 11. osztályig (grammatika és nem grammatika tananyag esetében egyformán!) a fent említett tudományterületek eredményeit felhasználva.

A nyelvhasználat (szóbeli és írásbeli) a mindennapi életünk, a hétköznapi kommunikáció része. Vagyis olyan meglévő ösztönös nyelvi tapasztalat, amire az anyanyelvi nevelést építeni lehet és kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beregszászi Anikó 2011a. An additive approach of the Transcarpathian Hungarian mother-tongue education: possibilities offered by the new curriculum. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. XXXIX (2011): 129–132.
- Beregszászi Anikó 2011b. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás* 2011/1: 32–44.
- Beregszászi Anikó 2011c. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: *Nyelvi mítoszok és ideológiák. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai*. Beregszász, 2011.
- Beregszászi Anikó 2011d. *Magyar nyelv 11. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv 10. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2009. Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 20–25. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 79–97. Beregszász, PoliPrint–Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv C/2*: 195–203.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. In: *Acta Beregsasiensis*, 2007/1.:44-62.

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2007b. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István–Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Braun László–Csernicskó István–Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *... itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 174–177. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó István 2006. Határon túli magyar élönyelvi kutatások, támogatáspolitikák és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*, 123–132. Budapest, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2006.
- Csernicskó István szerk. 2003. *Ami szavunkjárása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász, PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint, 2010.
- Csernicskó István–Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás*. Ungvár, PoliPrint.
- Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk. 2009. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, PoliPrint.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató intézet, Somorja.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv. 5. osztály*. Csernyivci, Bukrek.
- Kótyuk István 2008. *Magyar nyelv. 8. osztály*. Csernyivci, Bukrek.
- Magyar nyelv, 2005. Kótyuk István és mtsai. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci, Bukrek.